

B. SZABÓ JÁNOS

ERDÉLY „BUKÁSA”

**A lengyelországi hadjárat és következményei:
hatalmi válság a fejedelemségben (1657–1658)**

**...szeptember 14-én
maga a nagyvezér adta
át a fejedelmi
méltósággal járó
oszmán jelvényeket
Barcsaynak.**

**A fejedelemségben
ezzel beköszöntöttek
a belháborús évek,
amelyek teljessé tették
a pusztulást.**

„Özönvíz” a lengyel–litván államszövetségben, 1655

■ 1655 őszén rendkívül fontos esemény zaklatta fel a közép-európai politikusok kedélyeit: János Kázmér lengyel király szégyenszemre kénytelen volt elmenekülni a saját országából. Az 1648-ban kitörő ukrajnai kozák felkelés ugyanis végül is odáig fajult, hogy 1654-ben a moszkvai cár kegyesen oltalmába fogadta a lázadó „zaporozsjei hadat”, a hatalmas orosz hadsereg pedig előzönlötte a Litván Nagyfejedelemséget – a mai Belorussziát. Ezzel pedig az oroszok egyre közelebb kerültek Svédország baltikumi birtokaihoz, a svéd kormányzat tehát elhatározta, hogy elébe vág az eseményeknek: a svéd csapatok 1655 júliusában léptek lengyel területre, s az első nyertes ütközetük után egész Nagy-Lengyelország kapitulált előttük. Ezzel párhuzamosan a livóniai svéd sereg is szép sikereket ért el, s miután X. Károly Gusztáv is megérkezett, a svédek szeptember 8-án ellenállás nélkül elfoglalták Varsót. János Kázmér király elhagyta az országot, a lengyel hadak jó része hűséget esküdött a svéd királynak. A lengyel történetírásban ezt az időszakot „Potopnak”, azaz „özönvíznek” nevezik, mert a Rzeczpospolita földjét szinte minden irányból előzönlötte az ellenség.

X. Károly Gusztávnak 1656 elejére azonban meg kellett tapasztalnia, hogy ereje nem lesz elégséges a Rzeczpospolita megtartására – az ország őrési területe szinte „elnyelte” a svéd király katonaságát, miközben a svédekre leselkedő fenyegetés egyre nőtt. 1656 májusában az orosz cár is úgy döntött, hogy sorompóba lép a svédek ellen, X. Károly Gusztáv svéd király viszont az ukrajnai kozákok vezéréhez, Bogdan Hmelnycikijhez és Erdélybe II. Rákóczi Györgyhez küldött követeket.

Erdély, a mérleg nyelve

■ Eddigre a lengyelek már komoly lépéselőnyben voltak a svédekhez képest, mert ők 1655 óta többször is megkísérelték megszerezni az erdélyi fejedelem támogatását a svédekkel szemben, míg a szövetséget ajánló svéd követség csak 1656 augusztusában érkezett Erdélybe. Kezdetben nem is kínáltak túl sokat az erdélyi segítség fejében, II. Rákóczi György azonban, királyi címet, a lengyel királyok székhelyeit, Krakkót és Varsót, a gazdag sóbányákat, országnyi országot akart, olyat, amivel akár a lengyel nemesség szemében is legitim ura lehet a régi Rzeczpospolita örökségének. Cserébe viszont nemcsak saját fejedelemsége fegyveres erejét ajánlotta fel: Havasalföld és Moldva, sőt még a Moszkvában csalódott kozák hetman, Hmelnycikij szövetségét és a kozákok fegyvereit, valamint diplomáciai hálózatát, a török Porta és a krími kán megnyerését kínálta a svéd királynak. Időközben ugyanis II. Rákóczi Györgynek sikerült egykori ellenségét, a felkelő kozákok vezérét, Bogdan Hmelnycikijt is megnyernie saját szövetségi rendszere számára.

A hatalmas távolságok miatt a tárgyalások ugyan csak lassan haladtak, de végül a svéd megbízottak, Sternbach és Welling 1656. december 6-án aláírták az erdélyiekkel a radnóti megállapodást, miután levelet kaptak a lengyelek által körülzárt Krakkó svéd parancsnokától, aki jelezte, ha nem kap segítséget, nem sokáig tudja tartani magát. A fejedelem így 1657. január 14-ére a máramarosi Viskre hívta össze hadait és az erdélyi országgyűlést, mert a jobban járható magyar királyságbeli hágókat elkerülve akart minél hamarabb átjutni lengyel területre.

Ha ekkor a lengyelek nem bíznak annyira a zord időjárásban, s megfelelő katonaságot küldenek határaik védelmére, bizony gyorsan vége szakadhatott volna az egész vállalkozásnak. Ám ahogy a legnagyobb magyar hadtörténeti összefoglaló munka katona szerzője, Bánlaky József summázta, nem így történt: a fejedelem „jó pénzzel, példával, szép szóval sok lehetetlennek látszót lehetővé tett. A nagy munka: az átvonulás a Priszlopon végrehajtott. A téli hadjárat kezdete fényesen sikerült”. Az erdélyi fejedelem vezette sereg – amit az ország lehetőségeit ismerve a hadjárat kezdetén sem lehet reálisan 18 000 főnél többre becsülni – harc nélkül bejutott Lengyelországba.

A lengyelországi hadjárat (1657. január–július)

■ A Kárpátokon való átkelés után a hadjárat sokáig inkább diadalmenetnek tűnt az erdélyiek szemében, mint valódi háborúnak. Rákóczi 1657. március 28-án ünnepélyes keretek között bevonult a felmentett Krakkóba, április 11-én

egyesült a svéd király vezette svéd–brandenburgi hadsereggel, majd 1657. április 30-án Zawichostnál a koalíciós hadak átkeltek a Visztulán. A lengyel főszereg nyomában tíz nap alatt nem kevesebb, mint 300 km-t tettek meg a svédekkel együtt, végül a koalíciós sereg május 17-én megadásra kényszerítette a litvániai Breszt erődítményét is. Innen nyugatra fordulva Rákóczi hadai és a svédek átkeltek a Visztula bal partjára, s ismét – a lengyelek által 1656-ban egyszer már visszafoglalt – Varsót fenyegették. János Kázmérnak viszont gyakorlatilag nem volt katonasága Stefan Czarniecki egy-két ezer emberén kívül, akinek az a feladat jutott, hogy lassítsa a svéd–erdélyi hadműveleteket – viszont az már fel sem merült, hogy a körülzárt Varsó megsegítésére siethessen, a főváros így ismét elesett.

Valódi harcokra azonban csak azután került sor Lengyelországban, hogy a Habsburg-diplomácia csatasorba állította a svédek ellenében Dániát, s emiatt X. Károly Gusztáv seregével elvállta a fejedelemtől, s el is hagyta a lengyelországi hadszínteret. Amikor Rákóczi koalíciós serege június 23-a után kivonult Varsóból, a fejedelem nyomába szegődő Czarniecki azonban még mindig inkább csak álhírek útján zaklatta Rákócziékat. Később, július elején, amikor az erősítésének köszönhetően e rendkívül híres és agilis hadvezér hadteste már kb. 9–10 000 embert számlált, tényleg többször is belekapott a hátráló koalíciós csapatokba, de azon „jelentős győzelmei”, melyeket a lengyel történetírás hagyományosan oly nagyra tart – pl. 1657. július 11-én Magierównál – vajmi keveset változtattak a tényleges katonai helyzeten. Rákóczi hadainak átkelését a Visztulán ugyanis sem a frissen érkezett Habsburg-segédcsapatok, sem az útját elállni próbáló kisebb litván seregetest nem tudták megakadályozni.

A látványos svéd és erdélyi sikerek komoly aggodalmat keltettek Bécsben és bár III. Ferdinánd császár április 2-i halála némileg késleltette a Habsburg-segélyhad indítását, végül a birodalom szinte teljes mozgósítható haderejét felvonultatták Lengyelországban. Azzal viszont Rákóczi fejedelem is tisztában volt, hogy egy közvetlen összetűzés a császári csapatokkal kiterjesztheti a konfliktust a Rákócziak magyarországi birtokaira, sőt Erdélyre is – s ettől a legegyszerűbben az óvhatja meg őt, ha olyan gyorsan távolodik a császári sereg közeléből, ahogyan csak bír. A rögtönzött zawichosti átkelés a Visztulán tehát így nemcsak a kozákok, hanem még az erdélyiek aktuális érdekeivel is egybe esett. Így viszont az erdélyiek gyakorlatilag kiszorultak Lengyelországból, és egyre közelebb kerültek kozák szövetségeseihez, míg az őket üldöző lengyelek épp eltávolodtak a fő hadszíntértől. Eközben „e királyság tábornagya, Lubomirski annak [Rákóczinak] az országába ütött s pusztította... közel 40 000 ember követte, hogy rabolhasson, a nagy része tönkrement nemesség, parasztság s cselédségből állt, mert csak 4000 katona van vele” – de károkozáson kívül e vállalkozásnak tényleges katonai haszna aligha volt.

A mérleg lassan mégis kezdett a lengyelek javára billenni: mivel Czarniecki továbbra is a nyomukban volt, Potocki és Lubomirski pedig dél felé épp úgy az útjukban állt az Erdély felé vezető úton, mint eddig, a koalíciós sereg Tarnopol után ismét kelet felé fordult. Július 16-án – miután Rákócziéknak ismét sikerült kicsúszni a lengyelek által eltervezett kelepcé-

ből Zamošcnál – egyesült a három lengyel seregest, Potockié, Lubomirskié és Czarnieckié, s ezek a beérkező litvánokkal együtt elvileg szintén kitehettek akár 20 000 embert is. Így ez a lépés – mint Kármán Gábor felvetette – „kevésbé tűnik illogikusnak, ha feltételezzük, hogy Kemény János nem a fejedelemségbe akart visszatérni, hanem a kozák fősereggel kereste a kapcsolatot, hogy náluk keressen védelmet az üldözött lengyel csapatokkal szemben. Mint a munkácsi betörés mutatta, az Erdélybe való visszatérés önmagában kevés lett volna ahhoz, hogy Rákóczi csapatai biztonságban érezhessék magukat, ráadásul a fejedelem uralma alatt álló területek válhattak volna hadszínterré annak minden negatív hatásával.” Rákócziék ekkor már kényszerpályán mozogtak: a koalíciós had együtt még mindig olyan erőt képviselt, melyet a lengyelek nem mertek megtámadni, így akár katonai, akár diplomáciai téren ennek az erőnek az együtt tartása kínálhatott egyáltalán bármilyen kiutat a szorult helyzetből. Július közepére viszont épp a had együtt tartása vált szinte kivitelezhetetlenné.

Épp a lengyelekkel való tárgyalások megkezdésekor vált el az erdélyiek-től a kozákok és a két román vajdaság hadereje, ami óvatos becslések szerint is együtt mintegy 10–12 000 főt tett ki. Nem sokkal korábban, július 19-én a vármegyei katonák és a székelyek közül – a román vajdaságok ismeretlen számú katonájával együtt – vagy 3–6000-en indultak Erdély határai felé. Több egymástól független forrásból az is kitűnik, hogy a moldvaiak és havasalföldiek nyomában járó kozákok felszedték maguk után még a Bug folyón átvezető hidat is – s ezzel gyakorlatilag az ellenség martalékaul vetették a túlparton rekedő erdélyieket. 1657. július 22-én II. Rákóczi György Czarny Ostrównál végül épp ezért kért békét az őt üldözött lengyel hadsereg parancsnokaitól. A lengyelek több mint megalázó feltételeket szabtak: az indokolható politikai és katonai kikötéseken túl hadi kárpótlásként Rákóczinak még 1 200 000 lengyel arany megfizetésébe is bele kellett egyeznie, s kötelezték, hogy a fejedelem személyesen mondjon köszönetet, hogy megkímélték az életét, s kérje a szenátus bocsánatát, valamint ismerje el háborúja igazságtalan mivoltát.

Időközben a tatár fenyegetés elhárítására és a svédek ellen forduló cár nyomására Hmelnyickij is komoly lépésekre kényszerült: egyfelől a cár megnyugtatóására június 28-án parancsot küldött Anton Zsdanovics ezredesnek, hogy váljon el a kozákokkal Rákóczi hadától, és vonuljon Kamenyec Podolszk alá, ami a tatárok felvonulási irányába esett. Másfelől a nagybeteg hetman felszerelt egy másik sereget, amit tizenöt éves fia, Jurij Hmelnyickij vezetésével az Ukrajna felé tartó Rákóczi elé küldött. A két sereg azonban sohasem érhetett el egymást, ugyanis a kietlen pusztaságban felvonuló kozák „felmentő” sereg mindössze 30-35 kilométerre az erdélyiek táborától fellázadt Hmelnyickij parancsa és tisztjei ellen, s nem volt hajlandó tovább vonulni szorult helyzetbe került szövetségesei megsegítésére.

A lengyel parancsnokok július 26-án már tudatták, hogy Kamenyec Podolszk irányából érkezőfélben van már a krími kán hada, s azt javasolták Rákóczinak, hogy hagyja ott seregét, és csekély kísérettel észrevétlen próbáljon meg átcusszanni az ellenség gyűrűjén Erdély felé. A fejedelem másnap hajnalban alig háromszáz lovassal el is hagyta a csüggedt hadat. Az erdélyi

sereg maradékának sorsát annak fővezére, Kemény János beszélte el az utókornak *Ruina Exercitus Transsylvanici* című írásában.

Mire a krími tatárok utolérték és bekerítették őket, a sereg sorsát megpecsételő, végső összecsapásra már csupán 4–5000 fegyverforgató maradt az erdélyi táborban. Ennek ellenére keményen küzdöttek a túlérővel a táborukat védő sáncokon, ám amikor tárgyalások útján akarták megváltani magukat a tatároktól, s a főparancsnok éppen a tatár táborban volt tárgyalni, a tatárok váratlanul betörték az erdélyiek sáncába, és lerohanták a táborukat. Aki ezt túlélte, az tatár fogságba került, sokukat soha többé nem is sikerült kiváltani onnan.

Rákóczi bukása és visszatérése

■ Az 1657 augusztusában a balsikerű lengyelországi hadjáratból sereg nélkül, betegen hazatérő II. Rákóczi György megérkezése nyomán Erdélyben országos felzúdulás támadt. A Porta elrendelte a hódoltsági haderő és a krími tatárok mozgósítását, és a megrendült tekintélyű Rákóczinak a következő országgyűlésen a szultáni fermán és az egyre-másra érkező fenyegető levelek hatására le is kellett lemondania. Így 1657. november 2-án az országgyűlés Rhédey Ferenc máramarosi főispánt, a híres-neves Bethlen Gábor sógorának fiát választotta az ország fejedelmévé.

A fejedelem ezt a lépést csupán taktikai visszavonulásnak szánta, arra az időre, míg látszólagos engedményekkel és megvesztegetésekkel majd sikerül lecsillapítani a török Porta vezető köreinek haragját. Azonban már 1657 őszén nyilvánvalóvá vált, hogy Rákóczi érdekében megvesztegetéssel reménytelen próbálkozni, sőt az is, hogy Erdély meggyengült helyzetét kihasználva a nagyvezír, Köprülü Mehmed, a személye ellen irányuló állandó intrikák közepette olcsó babérokkal igyekszik saját hatalmát erősíteni, s erre most kiváló ürügy a tizenöt éves háborúban elfoglalt oszmán várak sorsa, ami korábban is alapot adott a zsarolásoknak. 1616-ban Lippát kellett kiszolgáltatni a törököknek, most pedig a szultán nevében írt levél Borosjenő várának átadását követelte. Az újonnan megválasztott Rhédey nem volt abban a helyzetben, hogy megtagadja a Partium biztonságát fenyegető követelés teljesítését, ezért a végvári őrségek és a hajdúk bizalma Rákóczi felé fordult, s amikor a végvárak őrségét fel akarták esketni Rhédey nevére, Rákóczi hű emberei ezt Váradon és Borosjenőben is megíúsították.

Az 1657. év végére már mindkét fél, a régi és az új fejedelem is elérkezettnek látta az időt, hogy egyértelművé tegye a helyzetet. Rhédey 1658. január 9-re a török követek meghallgatása végett országgyűlést hívott össze Medgyesre, amelynek valódi célja a szultáni iratok, jelvények átvétele lett volna. Rákóczi ekkor – híveinek visszatérésre buzdító szavát várva – már Gyalu környékén gyűjtötte hadait, Rhédey eskütételére így mégsem került sor, mert pártját megosztották a személyes ellentétek, s emiatt a gyűlés ellen készülődő hadakkal sem tudtak szembeszállni. Az erőfitogtatástól megrettent országgyűlés a rendi szabadságjogok elismerésének fejében hajlandó volt ismét elfogadni II. Rákóczi Györgyöt az ország fejedelmének. Az ellenzék egyelőre visszavonult, s hűségesküje fejében amnesztiát kapott: január

Rákóczi fejedelem tervei

■ A fejedelem még lemondása után rögtön levelet küldött a magyar királyhoz, hogy megtudakolja, miként viszonyul az erdélyi változásokhoz. Mivel a formailag a Magyarországhoz tartozó Partiumban fekvő Borosjenő követelésével a törökök már a magyarországi *status quó*t is fenyegették, a Habsburg Monarchia és azon belül a Magyar Királyság politikusait is élénken foglalkoztatták az erdélyi fejlemények. Ha a magyar király és a rendek megsegítik Rákóczit, háborúba bonyolódnak a törökökkel, amire pedig még nincsenek felkészülve; ha azonban a fejedelem nem kap segítséget, akkor a tiszántúli terület is elveszhet – ahonnan azután a törökök a tiszáninneni területeket is könnyen elfoglalhatják. Bár az újabb történeti irodalomban is megjelent az a vélemény, hogy ekkor a magyar főurak egységesen támogatták Rákóczit és visszatérési terveit, a kép korántsem volt ilyen tiszta, hiszen ők is tudták, a bécsi kormánynak egyáltalán nem álltak rendelkezésére egy komoly törökellenes háborúhoz szükséges források. Mivel 1657. április 2-án meghalt III. Ferdinánd császár, az utódlás és a császárválasztás problémája, valamint a megkezdett svédek elleni háború teljesen lekötötte a Habsburgok diplomatait és mozgósítható haderőit is. Amíg pedig a svédek miatt az új király, Lipót, fő erőinek a Baltikumban kellett állomásoznia, kockázatos lett volna az Oszmán Birodalmat provokálni. Így 1658. január 22-én, amikor Lipót elindult a frankfurti császárválasztó gyűlésre, Rákóczi erdélyi uralmának biztosítékai Bécsben aligha voltak megnyugtatóan előkészítve. A fejedelem sorsa tehát – ahogyan azt R. Várkonyi Ágnes felvázolta – valóban összefonódott Lipót megválasztásával, ám Frankfurtban a helyzet annyira kusza és bonyolult volt, hogy abba Erdélyből aligha lehetett érdemben belelátni, nem-hogy komolyan beavatkozni.

Mindennek fényében nagyon is érthető, hogy Rákóczi ahogyan eddig, valójában ezután sem kívánta elvágni a megegyezés lehetőségét a Portával. 1658 tavaszán, miután elbocsátotta első segélykérő követeit Lipót királyhoz, a „megbékélés szellemében” tavasszal Erdély követei továbbra is a fejedelem érdekében próbáltak tárgyalni az oszmánokkal. Csakhogy a Portáról kategorikus elutasító válaszok érkeztek.

Köprülü Mehmed nagyvezír tervei

■ Az idős nagyvezír, Köprülü Mehmed valóban nagyon elszánt volt, és egyre több jel utalt arra, hogy a szokásosnál is több figyelmet fordít az erdélyi helyzetre: márciusban már együttműködést javasolt Rákóczi fejedelem ellen a Habsburg-kormánynak, majd áprilisban Lipót országait az 1645 óta húzódozó oszmán–velencei háborúban. 1658. április 13-án a szultáni díván is elhatározta, hogy hadjáratot kell indítani Erdély ellen, holott eddig minden jel arra utalt, hogy ebben az évben az Oszmán Birodalom számára a legfon-

tosabb feladat az elhúzódó velencei háború lezárása lesz, ami mellett Erdély ügye katonailag mellékes kérdésnek tűnhetett.

Bár a Konstantinápolyra nehezedő velencei blokádot 1657-ben már sikerült megtörni, Szent Márk köztársaságának tengeri fölénye még mindig nyomasztó volt. Ezért az idős nagyvezír azzal az elképzeléssel állt elő, hogy a velenceiek stratégiájához hasonlóan az ellenség legsebezhetőbb pontjára kellene rátámadni. Első számú célpontnak Velence dalmáciai birtokai kínálkoztak, de a nagyvezér ezt azzal a merész elképzeléssel toldotta meg, hogy a Habsburg kézen levő területeken keresztül magára a köztársaság itáliai birtokaira is csapást lehetne mérni. Bécsben ugyan udvariasan elhárították a kérést, az oszmán hadikészületeket ez azonban nem befolyásolta: 1657 őszén megkezdték a csapatok felszerelését Anatóliában.

Ezt a készülődést zavarta meg II. Rákóczi György váratlan akciója 1658 februárjában. Velence konstantinápolyi követe az erdélyi hírek hallatán nyomban békeajánlatot tett a Portának. A vérmes remények dacára ugyan a velencei háborúnak Rákóczi miatt nem vetettek véget Konstantinápolyban, de a nagyvezír igyekezett meggátolni az új konfliktus kiszélesedését. Az új év első hónapjaiban a török és tatár csapatok elűzték Havasalföld és Moldva trónjáról Rákóczi kreatúrait, Constantin Şerbant és Gheorghe Ştefant. A gyors és körültekintő diplomáciai és katonai lépések után a nagyvezír bízott benne, hogy könnyedén el tudja majd fojtani az erdélyi mozgolódásokat is. A lengyel hadjáratból hazatérő Rákóczi térdre kényszerítésére már 1657 őszén készültek tervek, de a fejedelem akkor engedett a török nyomásnak, így nem volt szükség a beavatkozásra.

A következő év nyarán e terv szerint lendült mozgásba azt oszmán hadigépezet. Köprülü Mehmed a portai alakulatokkal, valamint Egyiptom és Mezopotámia kivételével a tartományok csapataival Belgrád felé indult volna, hogy onnan vonuljon majd Dalmáciába vagy esetleg Friaul ellen. Ezzel egy időben kellett volna az Erdély ellen mozgósított határvidéki katonaságnak, valamint az újdonsült román vajdák hadainak megtörni Rákóczi ellenállását. Erdély fekvése eleve jó esélyeket kínált a támadóknak, hiszen egyszerre három égtáj felől törhettek rá a birodalomba ékelődő országra. A nagyvezér azonban nem érte be ennyivel. Minél hamarabb végezni akart a kényelmetlen lázadással, ezért – hogy a túlérő biztos legyen – magát a krími kánt, IV. Mehmed Girájt szólította hadba Erdély megbüntetésére. A Portán óriási hadi készületekről – 80 000 tatár és 10 000 kozák mozgósításáról – szóltak a hírek, s a nagyvezér biztosította a szultánt, hogy ekkora erő láttán a fejedelem néhány nap alatt kardcsapás nélkül meg fogja adni magát.

Az 1658. évi erdélyi–oszmán háború

■ Nem így történt. II. Rákóczi György portai informátoraira hallgatva – s valószínűleg apja példáját is szem előtt tartva –, a fegyveres ellenállást választotta. Fizetett katonáival Erdélyből a Partiumba, előbb Váradra majd Borosjenőhöz vonult. Serege immár 7000 lovasra és 2000 gyalogosra szaporodott, ezért úgy tervezte, hogy két nap múlva ostrom alá veszi az aradi török palánkot, s így a budai beglerbég nyílt harcra kényszerül, ha nem akarja

veszni hagyni ezt az erősséget. Július 6-án fel is tűnt a közelben hadával a Budáról érkező Gürdzsi Kenán.

Kenán annak ellenére vállalkozott az ütközetre, hogy a temesvári beglerbég hadának zöme még nem volt ott a táborában, s így serege hasonló nagyságú erőkkkel volt kénytelen összemérni erejét. A török sereg vezére a páülüsi szorost szemelte ki az ütközet színhelyéül, ahol a Maros északi partján húzódó dombvonulat és a folyó vize által szorosan közrefogott, Lippáról Aradra vezetű út kijut a tágas síkságra. Míg ágyúit és gyalogságát nyolcszáz lovas kíséretében a szoros bejáratánál a bokros domboldaldalban egy régi kőfal oltalmában helyezte el, lovasságának zömét az egri beglerbég és az esztergomi bég vezetésével egy mérföldre az erdélyiek elé küldte a síkságon. Velük szemben az erdélyi sereg ék alakban állt fel. A folyóra támaszkodó jobb szárnyat Gyulai Ferenc váradi kapitány vezette, ennek első soraiban Barkóczi István fizetett katonái álltak. Középre került a lassan mozgó gyalogság, Gaudi dragonyosai és a tüzérség, mögöttük haladt a fejedelem a tartalékkal. A bal szárnyon álló hajdúknak Szuhay Mátyás kállói kapitány parancsnokolt, itt az élen Keresztes András fizetett katonái jártak. A hadrendnek ezt az oldalát Ébeni István és Bakos Gáspár fizetett katonái biztosították a síkság felől.

Kenán haditerve valószínűleg az lehetett, hogy a csalétekként előreküldött lovassága meghátrálásával maga után vonja Rákóczi hadát, és az üldözés közben csatarendjüket elveszítű erdélyieket becsalogassa a szorosba, ahol lesben álló ágyúi és janicsárjai tüze majd oldalba kapja őket, s ezek után visszaforduló lovassága megfutamítja a rendezetlen, meggyengült „üldözűket”. Az erdélyiek nem tudva a szorosban elrejtett csapatokról, csak a nyílt mezűn felsorakozott török lovassággal számoltak, és seregűk jobb szárnyát nagy ívben a Maros felé fordítva szándékoztak átkarolni és bekeríteni a törűkűket.

A törűkűk tervének első fele túlságosan is jól sikerűlt. A magyarok szokás szerint fergeteges rohammal kezdték az ütközetet, s Szuhay a bal szárnyal rögtűn megfutamította s a folyűnak szorította a szembenálló törűkű lovasságot. A jobb szárnyról hamarosan Barkóczi katonái is csatlakoztak az üldözűkhöz. A terv szerint meghátráló törűkűk így igen súlyos veszteségeket szenvedtek, de sikerűlt az ágyűk és a janicsárok puskái elé csalni a sikertűl megittasodott erdélyi lovasságot, amelyre az addig hátráló törűkű lovasok is rátámadtak.

A szorult helyzetbe került csapatok parancsnokai azonban nem veszítették el lélekjelenlétűket, s a sereg nem futamodott meg. Gaudi leszállította lováról néhány dragonyosát, s a gyalogság megérkezéséig ezekkel próbálta a bokrok takarásában a janicsárokat oldalba támadni. Az akció nem sikerűlt, mert az ellentámadásba lendűlű törűkű lovasság elszakította őket az erdélyi hadtűl, s a túlerűvel vívott harcban a dragonyosok odavesztek. Addigra viszont Ébeni István átvette a parancsnokságot, s igyekezett visszavonni és újra rendezni a lovashadat. Gaudi pedig meggyorsította a gyalogság felvonulását.

A küzdelem kimenetelét végűl Rákóczi gyalogságának és tüzérségnek megérkezése döntötte el. Gaudi ezekkel a csapatokkal a janicsárok hátába került, s a domb tetejérűl addig lövette a törűkűk állását, míg a sánc védűi fegyvereiket elhagyva megfutottak. Helyűket hamarosan elfoglalták az erdélyiek, s a kiváló állás elűnyét kihasználva az elhagyott ágyűkkal is lűni kezdték a szorosban a törűkű lovasságot. Az ütközet ezzel véget ért, mert a törűkűk

erre végképp meghátráltak. A futók a lippai híd felé igyekeztek, de a Maros hídja túl keskeny volt ahhoz, hogy ekkora tömeg rövid idő alatt átjusson rajta. A menekülő seregben kitört a pánik, az összetorlódó emberek egymást szorították a partról a megáradt folyóba, s „a hídról kétfelől a Marosba mintegy búzakévék módjára nagyon sűrűn hullának...” Ha hihetünk a korabeli forrásoknak, szokatlanul véres győzelmet aratott Rákóczi hada. A törökök közül kétszáz fogságba esett, s elpusztult vagy két-háromezer, köztük maga az egri beglerbég és az esztergomi bég is.

A következményeket felmérő erdélyi politikusokat ugyanakkor egyáltalán nem lelkesítette a fejedelem győzelme, sőt még inkább arra ösztönözte őket, hogy igyekezzenek megszabadulni harcias uralkodójuktól. Július 18-án a Rákóczi által Erdélyben hátrahagyott három erdélyi helytartó levelet intézett a budai beglerbéghez, melyben fegyverszünetet kértek a törököktől. Hosszasan bizonygatták az erdélyi rendek hűségét, és mentegetőztek a fejedelem viselkedése miatt – hangsúlyozva, hogy Rákóczi a tudtuk nélkül cselekedett. Ám most, hogy távozott az országból, semmi akadály, hogy engedelmessékedjenek a Porta parancsainak.

Rákóczi győzelme gyökeresen új helyzetet teremtett Köprülü Mehmed számára is. Mivel a nagyvezér elgondolásának legsebezhetőbb pontja az egymástól igen távol lévő csapatok mozgásának pontos koordinációja volt, Kenán vereségével egy csapásra megpecsételődött Köprülü Mehmed egész haditervének sorsa. A kudarc világossá tette, hogy nagyon kockázatos lenne az élelem- és takarmányhiány sújtotta Dalmáciában hadműveleteket kezdeni, amíg Rákóczi ugrásra kész hada akár még az utánpótlási vonalakat is fenyegetheti. Az egyik hadművelési célt fel így kellett adni, s Köprülü kész volt inkább elhalasztani a velencei területek elleni támadást, csak hogy példát statuáljon az Oszmán Birodalom lázongó vazallusán, így a sereg Erdélynek fordult. Köprülü Mehmed augusztus 5. körül útnak indult Belgrádból, serege augusztus 29-én a már körül is zárta Borosjenő várát. A jenői tisztek nagyon óvatosan viselkedtek a bezáruló török ostromgyűrűben: Köprülü óhajának eleget téve követeket küldtek a nagyvezír táborba, és igyekeztek késleltetni a harcok kirobbanását a fejedelem hadának megérkezéséig.

Időközben Rákóczi augusztus 22-én még Tasnádon volt, amikor megkapta Barcsay üzenetét arról, hogy Erdély keleti határán betörték a krími kán és a két román vajda hadai is. Az országot fenyegető helyzetben Barcsay helytartó augusztus 18-ára Nagysinkre tanácskozni hívta a rendeket, de mire az országgyűlés összeült, már igencsak elkéstek a tanácskozással: augusztus 7-én, délután 4 órakor az ellenség ugyanis elűzte a Bodza-szoros védőit, s megszállták a szorosot védő sáncot. Augusztus 19-én pedig megérkezett maga krími kán és a két román vajda is a főszereggel. A befutó hírek hallatán a nagysinkai országgyűlés így kísérletet sem tett az ellenállás megszervezésére, mert az összegyűlt rendek az országot dúló tatár és román hadak megfékezésére csupán a törökökkel való megegyezésben láttak lehetőséget.

Mire augusztus 3-án Rákóczi a fizetett hadakkal, a bihari és szabolcsi hajdúkkal és a partiumi vármegyék hadi népével a vártól csak öt mérföldre fekvő Ugránál letáborozott, megdöbbentő módon elveszett Borosjenő is. Szeptember 2-án ugyanis mindössze négy nap körülfutás után az elbizonytala-

nodott várórség szabad elvonulás fejében egyetlen lövés nélkül átadta Erdély második legerősebb végvárát a törököknek.

Rákóczi rövid időre teljesen megbénította a reményeit romba döntő hír: már csak óvatos védekező manőverekre, a biztonságos visszavonulás előkészítésére maradt lehetősége. A felocsúdó fejedelem főképp a váradi vár védelmére koncentrálna erőit, a délről várt támadás azonban elmaradt, mert a nagyvezírnek egy súlyos kis-ázsiai lázadás miatt sürgősen haza kellett térnie Konstantinápolyba. Ehelyett szeptember közepén északkeletről bukkantak fel a krími tatár és román portyázók.

Az Erdélyre törő ellenséges hadaknak ugyanis egyetlen hónap elegendő volt, hogy az ország nagy részét lángba borítsák. Első áldozatuk a Barcaság és Háromszék volt, majd továbbvonultak Nagyszében, Gyulafehérvár és Kolozsvár irányába. A kisebb helységeket feldúlták, a lakosságot rabszolgasorba hurcolták, a nagyobb, védettebb városokat pedig megsarcolták. Gyulafehérvárról a lakosság tömegesen menekült Szebenbe, valamint Zalatna és Abrudbánya felé a havasokba, akik maradtak, tatár fogságba estek, s az ellenség porig rombolta a fejedelmek pompás székhelyét. Kolozsvár után végképp nyilvánvalóvá vált, hogy Erdélyben nem fenyegeti komoly veszély a támadó sereget, ezért a tatár szokásoknak megfelelően a hadak szétváltak. Míg a fő erők a Királyhágó felé vették útjukat, egy jelentős seregetest a csatlakozott kozákokkal és román kurtányokkal a Meszes irányában indult Magyarország felé.

A székelység volt az egyetlen jelentős erő, melyet még ebben a zavaros helyzetben is mozgósítani lehetett volna, de erre csupán néhány eredményes kísérlet történt. Szeptember 6-án háromezer főnél is nagyobb, moldvaiakból és kozákokból álló csapat tört Csíkra, és felégették Ditrót. Szárhegy-nél azonban a gyöngébb székely had elállta útjukat, s nagy veszteségeket okozva megfutamította a túlerőben lévő ellenséget.

Hiába dulta fel azonban szinte az egész országot az ellenséges hadsereg, a körülmények összjátéka folytán Köprülü Mehmed még nem tudta maradéktalanul kiaknázni győzelmét, hisz sürgősen új fejedelmet is kellett Rákóczi helyére állítania. Végül Barcsay Ákos lugosi és karánsebesi bánban, Rákóczi egyik hátrahagyott erdélyi helytartójában lelt elfogadható fejedelmjelöltre, akinek 500 000 tallér értékben meg kellett térítenie a török hadsereg felvonulásának költségeit, át kellett engednie Lugos és Karánsebes várait az Oszmán Birodalom fennhatósága alá, s ígéretet kellett tennie az addig szokásosnál jóval magasabb évi adó, évi 40 000 arany megfizetésére. Mivel ötnapi szívós tárgyalás után sem sikerült enyhíteni a feltételeken, Barcsay végül meghajolt Köprülü Mehmed akarata előtt. Ennek fejében a nagyvezír megígérte a krími tatár sereg kivonását az országból, s az egyezség megpecsételéseként szeptember 14-én maga Köprülü adta át a fejedelmi méltósággal járó oszmán jelvényeket Barcsaynak. A fejedelemségben ezzel beköszön-
töttek a belháborús évek, amelyek teljessé tették a pusztulást.

■ FELHASZNÁLT IRODALOM

B. Szabó János: *Erdély tragédiája (1657–1662.)* Bp., 2019.

Kármán Gábor: *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után.* Bp., 2011.

Kármán Gábor: *II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjáratának diplomáciai háttere.* Századok 146. (2012) 1049–1084.